

Maastricht tweehonderd jaar aan de grens in Nederland, centraal in Europa

Gemeente Maastricht

Maastricht tweehonderd jaar aan de grens in Nederland, centraal in Europa

Voorwoord burgemeester van Maastricht
Annemarie Penn-te Strake

Inleiding door de gouverneur van Limburg
Theo Bovens

Sprekers:

- Lita Wiggers
- Jos Perry
- Joop van den Berg

Slotwoord burgemeester van Maastricht

*Met dank aan: Maria van der Hoeven, dagvoorzitter
Jurn Glazenburg, Europe Direct
Ton Wanders, Gemeente Maastricht*

Maastricht, Centre Céramique, 20 september 2015

Burgemeester A. Penn-te Strake

Voorwoord

Annemarie Penn-te Strake
Burgemeester van Maastricht

De verbinding

In de afgelopen twee jaar hebben tal van festiviteiten plaatsgevonden in het kader van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden. Ondermeer een grootse viering in Maastricht waar de internationale oriëntatie van het Koninkrijk centraal stond. De staatshoofden van België, Nederland, Luxemburg en Duitsland onderstreepten de internationale positie van Maastricht binnen ons Koninkrijk.

Nu, een jaar later, belichten drie vooraanstaande sprekers verschillende tijdperken binnen die tweehonderd jaar en vooral hoe die zo kenmerkend zijn geweest voor de internationale oriëntatie van de stad. Maastricht is een stad die zich altijd heeft opengesteld naar haar omgeving door invloeden van buitenaf ten goede- en altijd in verbinding met anderen in te zetten, bijvoorbeeld de start van de industriële revolutie voor Nederland in Maastricht. Deze ontwikkeling werd indertijd mogelijk en succesvol mede door de interactie van Maastricht met onze grenssteden Luik en Aken.

Maar ook vandaag zijn er genoeg voorbeelden van hoe de stad, met oog voor traditie en historie, zich openstelt voor nieuwe ontwikkelingen. Zo heeft onze universiteit een internationale focus, ondersteunen en verwelkomen we nieuw talent uit de hele wereld. De stad speelt ook in op de actuele migrantenstroom en stelt zich open voor vluchtelingen en asielzoekers.

Ik kijk uit naar 20 september wanneer we met elkaar kunnen spreken over de ontwikkeling van Maastricht als internationale stad in het centrum van Europa en bovenal hoe we de kennis en ervaringen uit dit rijke verleden verbinden met de toekomst van de stad. Daartoe doen Theo Bovens, gouverneur van de Provincie Limburg, Lita Wiggers van het Regionaal Historisch Centrum Limburg, Jos Perry van de Universiteit Maastricht en Joop van den Berg van het Montesquieu Instituut in het voorliggend boekje alvast een voorzet.

Gouverneur Theo Bovens

In naam van Limburg, doe open die poort...

*Delen uit de openingstoespraak door Theo Bovens
Gouverneur van de provincie Limburg*

Afgelopen week precies tweehonderd jaar geleden, op 16 september 1815, werd jonkheer Charles de Brouckère benoemd tot eerste gouverneur van de toen gloednieuwe provincie Limburg. Enkele weken later ging de gouverneur aan de slag, in de provinciehoofdstad. En die provinciehoofdstad was Maastricht, vanzelfsprekend.

Of toch niet helemaal vanzelfsprekend...

Roermond was toch zeker ook hoofdstadwaardig. Dat vond althans de burgemeester van – u raadt het al: Roermond. Zijn stad was immers de hoofdstad van de voormalige provincie Oostenrijks-Gelre. Zo schreef de burgemeester in een smeekbede aan de koning.¹

Toch werd Maastricht provinciehoofdstad. En dat was ook wel logisch, want de nieuwe provincie Limburg werd - bijvoorbeeld door de grondwetscommissie van 1815 - beschouwd als een administratieve opvolger van het Franse departement van de Nedermaas. En Maastricht was van dat departement van aanvang af de hoofdstad geweest.

Als het aan de grondwetscommissie had gelegen zou de hoofdstad Maastricht zelfs haar naam hebben gegeven aan de gehele provincie. De koning zag 'Limburg' echter graag terugkeren in de rij van provincienamen en dus besloot de grondwetscommissie – ik citeer uit de notulen – dat 'ingevolgd de begeerte van Zijne Majesteit [...] de provincie van Maastricht den naam van Limburg voeren zal.'²

Limburgers zijn in tweehonderd jaar Nederlanders geworden, maar de Maastrichtenaren werden in de afgelopen twee eeuwen geen echte Limburgers. Dat is jammer, want de provincie Limburg mag dan wel geen Maastricht heten, de grondwetscommissie had destijds ongetwijfeld een twee-eenheid op het oog tussen de provincie en haar hoofdstad. Een twee-eenheid tot profijt en meerdere glorie van beide. Want hoofdstad en provincie hebben elkaar nodig.

Limburg heeft de stad Maastricht nodig om zijn internationaliseringsstreven gestalte te kunnen geven. Limburg maakt daarom bijzonder dankbaar gebruik van Maastricht als internationale stad.

Omgekeerd heeft Maastricht ook Limburg nodig.

Als stadstaat zou Maastricht niet levensvatbaar zijn. Maastricht heeft zo'n 70.000 arbeidsplaatsen, maar geen 70.000 mensen om die te vervullen.

De stad kan dus niet anders dan gebruik maken van haar ommeland. Dat doet zij ook, maar zij zou dat nog meer moeten doen. Als men zich goed verhoudt tot zijn burens kan de eigen kracht verder geoptimaliseerd worden. Zeker: Maastricht opent zich voor de wereld, maar dat begint wat mij betreft bij de burens.

Het middeleeuwse begrip 'poorter' is niet meer van deze tijd. En toch heeft de vesting Maastricht zich in de afgelopen tweehonderd jaar nooit werkelijk volledig geopend. In naam van Limburg, doe open die poort...

De 'gouverneurswand' in het gouvernement te Maastricht, met portretten van een aantal van de Limburgse gouverneurs sinds 1815. (Foto: Provincie Limburg)

'Maastricht: meet Europe'

Terecht voelt Maastricht zich het centrum van Europa. De stad vormt echter een te kleine basis om een echte en volwaardige Europese stad te kunnen zijn.

Tijdens het Nederlandse voorzitterschap van de Europese Unie, in 2016, wordt een Europese Urban Agenda gepresenteerd. Precieze inwonersaantallen worden niet genoemd, maar het gaat dan toch al snel om stedelijke concentraties van tenminste 1 miljoen inwoners. Het denken in steden binnen hun eigen gemeentegrenzen is dan veel te beperkt. Het gaat om agglomeraties, om ecosystemen. Niet om Amsterdam of om Rotterdam, maar om de Randstad met al zijn steden en gemeenten samen.

En hier, in onze streken, gaat het dan dus niet om alleen Maastricht, maar om Maastricht samen met de omliggende regio. Zelfs een internationale regio. En die relatie met het ommeland is ook inherent aan het zijn van hoofdstad, want je bent altijd de hoofdstad van een gebied: een gebied waarmee je, juist door je hoofdstedelijke status, verbonden bent.

Natuurlijk weet ik dat er vaak een zekere spanning zit op de relatie tussen een hoofdstad en het land of de regio waarvan het de hoofdstad is. Een soort van wederzijdse haat-liefde-verhouding. Misschien dat het daarom 196 jaar duurde voordat er een Maastrichtenaar werd benoemd tot gouverneur van Limburg...

In de Grondwet van tweehonderd jaar geleden werd bepaald dat de beëdiging en inhuldiging van de koning diende plaats te vinden 'beurtelings te Amsterdam en in eene der steden van de zuidelijke Provinciën [...]'.³ Het koninkrijk telde toen dus eigenlijk twee hoofdsteden: Amsterdam in het noorden en een niet nader bepaalde stad in het zuiden.

Sinds de Belgische afscheiding is Limburg de enige van de voormalige zuidelijke provincies die nog behoort tot het Koninkrijk der Nederlanden. Ik zou zeggen: laten we de oorspronkelijke grondwettelijke bepaling van de twee hoofdsteden weer nieuw leven inblazen. Wat mij betreft noemt Maastricht zich dus niet alleen hoofdstad van Limburg, maar hoofdstad van heel Zuid-Nederland.

- ¹ 'Capitale de la Ci-devant Province de la Gueldre Autrichienne'; verzoekschrift van de burgemeester van Roermond aan koning Willem I, verzonden 5 mei 1815, Nationaal Archief Den Haag, Archief van de algemene staatssecretarie (nummer toegang 2.02.01), inventarisnr. 6058: Notulen van de Commissie tot Herziening der Grondwet, met bijlagen.
- ² Verslag van de vergadering van de grondwetscommissie d.d. 8 juli 1815, in: *Ontstaan der Grondwet, deel 2: '1815'*, uitgegeven door H.T. Colenbrander ('s-Gravenhage 1909), p.522. In het origineel is 'Zijne Majesteit' afgekort als 'Z.M.'.
- ³ Grondwet 1815 artikel 52.

Lita Wiggers

Van 'Franse dame' naar 'Hollandse Heer' ? Maastricht ten tijde van het staatkundig ontstaan van Limburg

Lita Wiggers

Mijn verhaal begint op 14 juli 1789. Waarschijnlijk dacht niemand in Maastricht dat de bestorming van de Bastille in Parijs uiteindelijk zou leiden tot bijna twintig jaar Frans bewind over de stad. Meer belangstelling was er voor de gelijktijdig uitgebroken rebellie tegen de prins-bisschop in het naburige prinsbisdom Luik en de onrust in de Oostenrijkse Zuidelijke Nederlanden, waar de hervormingen van keizer Joseph II op grote weerstand stuitten.

In de vijf jaren die daarop volgden werden de wolken aan de horizon steeds donkerder, maar pas bij de val van de vesting Maastricht op 4 november 1794 en de inlijving van de stad en de rest van Maasland bij Frankrijk - op 1 oktober 1795 - betekende dat een nieuwe periode in de geschiedenis van de stad was aangebroken.

Een Franse dame

De Maastrichtenaren werden ongevraagd Franse 'citoyens' en de bestaande bestuurlijke, rechterlijke en kerkelijke structuren gingen volledig op de schop. Aan de eeuwenoude tweehorigheid, het gedeelde bestuur en de gedeelde rechtspraak van de prins-bisschop van Luik en de Staten Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden i.c. de hertog van Brabant, die sinds 1632 vaste voet hadden in de stad, kwam een einde. Maastricht werd de hoofdstad van het nieuwe Franse departement Nedermaas. (Daarvoor was Limburg een territoriale lappendeken)

Ingrijpend was de opheffing van eeuwenoude kerkelijke instellingen, niet alleen voor de betrokken religieuzen, maar ook hun eigendommen kwamen voor een appel en ei onder de hamer. De kopers van dit 'zwarte goed' werden de nieuwe rijken. Samen met een deel van de oude elite pasten zij zich prima aan bij de nieuwe omstandigheden. Al deze veranderingen werden volkenrechtelijk en ook kerkrechtelijk gelegaliseerd. Er kan dan ook niet worden gesproken van een bezetting, maar van wettig gezag. Dat werd geaccepteerd, omdat de Fransen nu eenmaal de sterkste waren, maar, zo constateerde de bisschop van Luik in 1807: de autoriteiten in Parijs moesten zich niet verbeelden dat de mensen het op prijs stelden Frans onderdaan te zijn ! Daarvoor waren ze te zeer aan hun stad en geboortegrond gehecht.

De bange dagen in 1814

Dit soort overwegingen speelde een rol wanneer we de gebeurtenissen in Maastricht tussen 1813 en 1815 in historisch perspectief proberen te plaatsen. Niemand kon bedenken dat de nederlaag die Napoleon na de veldtocht tegen Rusland leed in de Volkerenslag van oktober bij Leipzig, het einde van het wettig gezag zou inluiden. En wat zou het alternatief moeten zijn?

Met het oog op naderende geallieerden werd de vesting Maastricht vanaf medio november 1813 in staat van verdediging gebracht. Dat was nog niet zo eenvoudig. Er was gebrek aan voorraden en uit Duitsland terugkerende soldaten stierven met tientallen tegelijk aan ziekten. Maar de bevolking kreeg duidelijk gemaakt dat Frankrijk haar niet zonder meer zou loslaten.

Op 20 december 1813 werd de staat van beleg afgekondigd. Er moesten voorraden worden aangelegd en wie niets had, diende de stad te verlaten. Sommige inwoners interpreteerden die bevelen op hun eigen manier. Op 16 januari 1814 ontsnapten enkele koeien uit de stallen van het garnizoen en ondanks een speurtocht met huiszoekingen bleven de dieren onvindbaar.

In de daarop volgende weken legden de Fransen verschillende malen zware belastingen op, waarvan vooral de rijkste ingezetenen het slachtoffer werden. Bij de arme bevolking viel trouwens niet zoveel te halen. Bij een inzamelingsactie van hemden voor de soldaten begin maart 1814 werd gehoopt op een opbrengst van 6000 stuks, het werden er exact 1718. De Maastrichtenaren lieten in dit geval hun 'verdedigers' letterlijk niet in hun hemd staan. Met de grootst mogelijke moeite slaagden boeren uit de omgeving er 's nachts in voedsel en vee voor de inwoners binnen de vesting te smokkelen.

Vanaf januari was al met spanning gewacht op een mogelijk beleg: er kwamen Zweedse troepen. Op 3 april 1814 vond nog een veldslag plaats tussen Fransen en Zweden in de buurt van het kerkhof aan de Tongerse weg en dat was ook het laatste belangrijke gevecht, want op 8 april volgde een officiële wapenstilstand.

Intussen had Vorst Willem I duidelijk gemaakt dat hij als opvolger van de vroegere Republiek der Verenigde Nederlanden vanaf het begin aanspraak wilde maken op de vroegere Staatse gebieden in het Maasgebied en daartoe behoorde ook Maastricht.

De Maastrichtenaren ondergingen al deze gebeurtenissen met gelatenheid en gemengde gevoelens. Burgemeester Coenegracht stond bekend als een vurig aanhanger van Napoleon, maar bleek in de bange dagen van 1814 vooral een voorvechter van de belangen van zijn stad. De 'nouveau riche' maakte zich zorgen om het mogelijk terugdraaien van de verkoop van kerkelijk goed, maar zag ook dat de macht van Napoleon tanende was. En de bevolking? Die had geleden onder de belastingen en de economische malaise en was geschokt door de gevangenschap van de paus waartoe Napoleon was overgegaan.

Twintig jaar onderdeel van het vaderland Frankrijk had een wijs perspectief op de wereld kunnen bieden, maar het was, op enkelen na, niet aan de Maastrichtenaren besteed. Maastricht had in haar eeuwenoude geschiedenis nooit eerder deel uitgemaakt van een

groter geheel en de horizon van de Maastrichtenaren reikte niet veel verder dan de directe omgeving van de stad. Wat ze van de toekomst moesten verwachten, wisten ze niet, maar ze zagen het liefst herstel van 'het vroegere', afgezien van wat ongemakken uit het Ancien Régime. Overigens gold dat voor vele dorpen en steden: de actieradius van de gewone man en vrouw reikte niet verder dan de naaste regio, mobiliteit was voorbehouden aan de bovenlaag en de Maastrichtse elite oriënteerde zich veelal op Luik en de 'Franse' cultuur.

'Oranje boven'

De ontruiming van de stad door het Franse garnizoen bleek een gecompliceerde aangelegenheid. De nieuwe regering in Parijs (Napoleon was inmiddels opgevolgd door Lodewijk XVIII) bepaalde dat de vestingen tussen de Rijn en de noordgrens van het Frankrijk van 1792 zouden worden overdroegen aan de Geallieerden. Maar welke Geallieerden? De commissarissen van de Soevereine Vorst in de voormalige Generaliteitslanden maakten aanspraak op Maastricht in naam van de Prins van Oranje. Daarin werd de prins ook gesteund door toezeggingen van de Engelsen, die het liefst alle Maasvestingen in Hollandse handen zagen.

Toen Hollandse troepen uit Bergen op Zoom Maastricht naderden, besloot de Franse commandant de stad aan de Prins over te dragen. De overdracht begon met de aftocht van de Fransen in de namiddag van 4 mei 1814. Op 5 mei, 4 uur in de ochtend, riepen de commissarissen de Prins uit tot heer van de stad. Later in de morgen kwamen burgemeester Coenegracht en zijn twee 'adjoints', getooid met oranje cocarde, naar het stadhuis en legden de eed aan de nieuwe machthebber af. Overal werd 'Oranje boven' geroepen en 's avonds was er feest in de stad.

Zeventien jaar later bleek die datum van cruciale betekenis, want bij de scheiding met België werd onmiddellijk aan -inmiddels- koning Willem toegewezen wat hij vóór 30 mei 1814 reeds in bezit had.

Weer werd Maastricht bestuurd volgens de beginselen van de aloude tweeherigheid: de Hollandse commissarissen als opvolgers van de vroegere Staten-Generaal en Piutaz als opvolger van de vroegere prins-bisschop van Luik. Lang heeft deze opmerkelijke terugkeer naar het verleden niet geduurd. Na de Eerste Vrede van Parijs op 30 mei 1814 richtten de geallieerden een nieuw bestuur in voor de *hele* Zuidelijke Nederlanden en werd de Prins van Oranje op 1 augustus 1814 aangewezen als gouverneur-generaal.

De Maastrichtse bevolking toonde zich in de maanden daarna in het algemeen Oranjegezind. Langzaam begon men zich voor te bereiden op blijvende aanwezigheid van "de Hollanders". Vanaf augustus 1814 vergaderde de gemeenteraad in het Nederlands. Bij een bezoek van de Prins aan de vesting op 24 en 25 september 1814 klonk op vele plaatsen een welgemeend 'Oranje boven' en 'Vivat den Prins'.

De troonsbestijging van Willem I als Koning der Nederlanden, op 21 maart 1815, werd ook in Maastricht gevierd. Met enthousiasme hielp de burgerij bij de bouw van het fort ten noorden van de stad, dat later de naam 'Fort Willem' kreeg. De regering op haar beurt deed

ook alle moeite om confrontaties te voorkomen. De kopers van kerkelijke goederen waren gerust; herstel van de oude orde werd niet overwogen. Voor de verdediging van hun vaderstad waren de Maastrichtenaren wel te porren, maar niet voor legerdienst! Niemand meldde zich aan als vrijwilliger voor het Nederlandse leger aan om het vaderland te verdedigen. Slachtoffers van het nieuwe bewind werden wel de leden van de gemeenteraad. Hoewel burgemeester Coenegracht en de zijnen zich voorbeeldig hadden gedragen, wantrouwde Den Haag hen. Bij Koninklijk Besluit van 16 mei werd de hele raad, op enkelen na, vervangen.

Het nieuwe bewind werd door de Maastrichtenaren met een zekere welwillendheid ontvangen, niet omdat men blij was met de opname in het Nederlands staatsverband, maar omdat Oranje herinnerde aan vroeger en omdat men hoopte weer zichzelf te kunnen zijn. Ook de rest van de nieuwe provincie, waarvoor koning Willem persoonlijk de naam 'Limburg' bedacht, was hem niet onwelwillend. Zelfs de notabelen en clerus hadden zich in meerderheid voor de Grondwet van 1815 uitgesproken. De daarin vastgelegde vrijheid van godsdienst, die voor Vlaanderen moeilijk te verteren was, kenden Maastricht, Venlo en de Roerstreek al lang.

Voor het 'Belgische deel' van het Verenigd Koninkrijk betekende die *Grondwet* echter een valse start. Een minderheid van de kiesgerechtigden stemde tegen, maar de massale groep thuisblijvers werd tot de voorstemmer gerekend. 'Arithmetique Hollandaise', Hollandse rekenkunde werd dat spottend genoemd.

De Belgen komen in opstand

Oppervlakkig beschouwd deed de regering van koning Willem het niet eens zo slecht in het Zuiden en ook niet in Limburg. Er werd hier geïnvesteerd in nieuwe weg- en waterverbindingen en er was een begin van industrie in Maastricht. Maar het autoritaire bewind wekte ook onbehagen wegens de voorkeur voor protestantse ambtenaren, belastingen en afschaffing van het Frans als bestuurstaal. Van sterke oppositie kan in Limburg echter niet worden gesproken. De Zuid-Nederlandse petitiebeweging tegen Willem I leverde in deze provincie welgeteld zeven reacties op.

Alleen Maastricht zorgde voor een rimpeling in de rustige vijver. Daar ontstond een conflict over de toepassing van de *Schutterijwet van 1815*. De technisch-juridische achtergrond laten we buiten beschouwing, maar het kwam er in wezen neer op de vraag of de gemeenteraad mocht weigeren geld op de begroting te zetten voor de dienstdoende schutterij als paramilitaire burgerweer.

Misschien ging het niet eens om het geld, maar om *afkeer* tegen deze vorm van dienstplicht. Orders van Den Haag om het bedrag alsnog op de begroting te plaatsen, werden met tien tegen zes stemmen genegeerd. Uiteindelijk nam het college van drie burgemeesters met twee tegen één stem de begroting toch aan. Vervolgens ontsloeg de regering in Den Haag de hele oppositie in de raad en de burgemeester.

Burgemeester Hennequin, werd als een der belangrijkste opposanten wegens weerspanning aangeklaagd bij het *cour d'assises* in Luik. Het werd een politiek proces, dat eindigde met vrijspraak. Hennequin werd in triomf door de Maastrichtse burgerij ingehaald en daarmee een icoon voor de Maastrichtse jongeren, die aan de universiteit van Luik hun liberale ideeën opdeden. Hoogleraar Distriveaux doceerde daar zijn liberale maatschappijvisie op grondrechten: 'Geen inperkingen van de geest'. Juist die jonge groep van studenten, kweekvijver voor de Limburgse *Association Constitutionnelle* begon in de pers consequenties te trekken uit de grondwettelijke vrijheden van godsdienst en drukpers. Liberalen en katholieken, die steeds meer in verzet kwamen tegen de door Willem gevoerde kerkelijke politiek, vonden elkaar in een broederlijk verbond. Moderne denkbeelden versus conservatief establishment.

De opstanden die in Brussel en Luik in augustus 1830 uitbraken, vonden ook in Limburg gehoor, zij het betrekkelijk laat. Er was vooral in de steden onrust en ook sympathie voor de Belgen, maar de aanwezigheid van koningsgetrouwe garnizoenen in Maastricht en Venlo maande de bevolking tot voorzichtigheid. Eind oktober verklaarden alle Limburgse gemeenten zich achter het voorlopig bewind in Brussel te scharen, alleen Maastricht wachtte af.

Er werd wel gecomplooteerd, maar vestingcommandant Dibbets had het geluk tijdig versterkingen te ontvangen en kreeg daarmee het voordeel van de tijd. Op 4 november 1830 werd een *wapenstilstand* afgekondigd, waarbij de strijdende partijen werd opgedragen zich terug te trekken op de lijn van de gebieden die vóór het verdrag van Parijs van 30 mei 1814 in handen van de Prins van Oranje waren.

Maastricht vormde tijdens de Belgische Opstand (1830-1839) een Oranje-eiland in een Belgische zee. De standvastige vestingcommandant Bernard C.J. baron Dibbets en een garnizoen van zesduizend man zorgden ervoor dat de stad voor Nederland behouden bleef. Ofschoon Dibbets slechts het bevel van zijn wettige vorst uitvoerde, was hij voor de Maastrichtenaren dé verpersoonlijking van de Hollandse overheersing en bezetting: hij had er immers voor gezorgd dat Maastricht geen Belgische stad was geworden.

Voor Limburg als provincie leverde dat een onduidelijke situatie op en voor Maastricht was hiermee achteraf gezien een beslissende stap gezet. Want de stad was op 30 mei 1814 wel in handen van de Prins. De Belgen hebben daarna wel aanspraken gemaakt op Maastricht, maar de Conferentie van Londen van 20 januari 1831 besloot in beginsel tot een deling van Limburg. Er vond een uitruil plaats van gebieden op de oostelijke en westelijke Maasoever, waarbij de oostelijke Maasoever als geheel aan Nederland werd toegewezen. Van Maastricht wenste Willem I niet af te zien.

Omdat zowel de Belgen als Willem I weigerden de Achttien Artikelen van het Protocol van Londen te aanvaarden, bleef de status quo gehandhaafd. Ook de Limburgse afgevaardigden in Brussel waren tegen een scheiding. Met de Tiendaagse Veldtocht van augustus 1831 probeerde Willem I een oplossing te forceren, maar dit mislukte door Franse interventie. Op 14 oktober 1831 legden de Grote Mogendheden in de Vier en Twintig Artikelen de scheidingsvoorwaarden tussen Nederlanden en België vast. De Maas tot Maaseik werd de scheiding tussen Belgisch en Nederlands Limburg en de vesting Maastricht met de ommelanden en Sint Pieter bleven Nederlands.

Geëmotioneerd riepen de Limburgse afgevaardigden in het Belgische parlement dat men 300.000 medeburgers niet in de steek mocht laten. Ook Willem weigerde te aanvaarden. De enige concessies die werden gedaan om de impasse te doorbreken werden op 18 november 1833 geregeld in de conventie van Zonhoven die het herstel van verbindingen tussen Maastricht en het Noorden mogelijk maakte.

Voor Maastricht betekende dat tot aan de feitelijke scheiding van 1839 nog zes moeilijke jaren: van een *geïsoleerde stad* naar een soort 'staat van beleg'. In de collectieve geest van de Maastrichtenaars prentte zich generaties lang het beeld vast van de vestingcommandant Dibbets, die met harde hand de bevolking terroriseerde en de door velen gewenste aansluiting bij België had verhinderd.

Die visie is inmiddels door nader onderzoek toch wel bijgesteld. Dibbets blonk niet uit door tact en dat leidde ook tot confrontaties, maar tegelijk was de vervolging van overtredingen zeer gematigd. Tussen 1830 en 1833 werden er 342 overtredingen beboet, maar het grootste deel had betrekking op caféhouders die na het sluitingsuur nog klanten bedienden. Niet het optreden van Dibbets, maar de beslissingen van de mogendheden in Londen bepaalden al bijna vanaf het begin van de Belgische Afscheiding de toekomst van Maastricht.

Maastricht in Limburg

De feitelijke deling van Limburg in 1839 betekende voor een 60-jarige inwoner van Meerssen of Gennep de vijfde ongevraagde verandering van nationaliteit zonder ooit te zijn verhuisd. Volledig Nederlands werd hij eigenlijk pas in 1866, na opheffing van de Duitse Bond. Want in een soort diplomatieke koehandel had men de provincie Limburg als schadevergoeding voor Luxemburgs gebied aan België ook nog een onderdeel gemaakt van een buitenlandse statenbond.

Hoe verging het de stad verder na 1840 ?

Na 1840 maakte Maastricht de balans op. Schitterend zag die er niet uit. Hoewel Maastricht tijdens de Belgische periode Nederlands was gebleven, wantrouwde Den Haag de met België sympathiserende Maastrichtenaars en de onder Nederlands gezag teruggekeerde Limburgers. Economisch was de stad door de staat van beleg ernstig achterop geraakt, de kerkelijke situatie was ook al niet florissant en cultureel en intellectueel was de stad leeggebloed door het vertrek van vooral jongeren naar België.

In 1843 vonden de laatste grenscorrecties plaats. Er kwam een grens rondom de vesting. Men trok de grens door de gemeente Sint Pieter en dwars door de Pietersberg. Limburg werd compleet als provincie en maakte deel uit van de 'nationaliteit' Nederland. Of dat ook door de mensen zo werd beleefd is natuurlijk de vraag. Grenzen waren er altijd geweest. De in 1780 geboren Maastrichtenaar had heel wat minder soevereiniteitswisselingen gehad dan de gemiddelde Limburger - slechts drie - en bleef merkwaardig genoeg op historische gronden ook buiten de Duitse Bond, maar dit werd dan wel gecompenseerd door drie belegeringen. En het leven in de vesting kende zo zijn eigen dynamiek.

De revolutie die in 1848 door verschillende Europese hoofdsteden rondwaarde, werd in Maastricht met belangstelling gevolgd, maar er kwam geen beweging. Ook het separatisme dat propaganda maakte voor nauwe banden van Limburg met Duitsland, vond in Maastricht enige weerklank, maar de geest van revolutie ging al snel als een nachtkaaars uit. De afzijdigheid die bisschop Paredis preekte, was daarbij niet zonder invloed.

Of "Holland" zo blij was met de staatkundige indeling ? In 1848 schreef de pamflettist Boissevain over 'de Limburgsche kwestie' en stelde voor dat bij een mogelijke oorlog Limburg al vast bij voorbaat zou worden afgestaan.

"Zullen wij ons storten in eene zee van jammeren tot behoud van een landje, een jammerlijke strook gronds, dat noch onze sympathien bezit, noch iets bijdraagt tot onzen bloei en welvaart? "Waarvoor? Om een paar honderd duizend zielen, die ons vreemd en soms afkerig zijn " ? (...) Limburg is een uitwas van ons land, dat onze beste sappen verteert".

Toch begon een groep van jonge liberalen zich langzaam te roeren. Zij zetten zich af tegen de Noord-Nederlandse bestuursambtenaren en het gezag van de conservatieve Paredis, de apostolisch-vicaris en sedert 1853 bisschop van Roermond. Ook de economische achterstelling en het pauperisme vroegen om een andere politiek. Er begonnen zich drie partijen af te tekenen, de clericaal-conservatieven, de liberalen en de 'gemodereerden', de opportunisten die streefden naar verbetering van hun eigen positie. De liberalen manifesteerden zich via de 'Journal du Limbourg' in de pers en verenigden zich in het carnavalsgezelschap Momus. Het masker van Carnaval bood de kans op legale wijze te spotten met de zittende machthebbers, maar tegelijk wilde Momus zich ook inzetten voor de 'Sjariteit', de steun aan de minstbedeelden.

De Grondwetsherziening van 1848 en de daarop volgende liberale wetgeving ten aanzien van drukpers, vereniging en vergadering en kerkgenootschappen, werden in Maastricht goed ontvangen. Liberaal Maastricht zag er in 1853 geen been in om Thorbecke als afgevaardigde voor Maastricht op de kieslijst te plaatsen, toen diens eerdere kabinet was gevallen na de 'Aprilbeweging' als reactie op het herstel van de katholieke hiërarchie in Nederland.

Tegelijkertijd groeide in de geest van de Romantiek ook een hang naar het oude, middeleeuwse, vooral katholieke verleden. Er werden plannen gemaakt voor het herstel van de middeleeuwse Heiligdomsvaart, er kwam belangstelling voor de geschiedenis: de herontdekking van het middeleeuws stadsarchief, de oprichting van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in 1852, dat in 1863 fuseerde met de Société Historique et Archéologique.

Er werd ook met een blik op het verleden in het heden geïnvesteerd. De jonge architect Cuypers bouwde als een van zijn eerste scheppingen, de neogotische Sint-Martinuskerk in Wyck in 1858. Het werd de opmaat voor tientallen jaren restauratiewerk aan Maastrichtse monumenten. Tegelijkertijd kende men weinig mededogen met het verleden. Vestingwerken werden na 1868 gesloopt en een van de eerste slachtoffers daarvan werd de middeleeuwse Wycker Kruittoren, die in een onderonsje tussen de deken van Wyck en Thorbecke onder de slopershamer viel. 'Monumenten hebben geen recht van bestaan, wanneer ze het tegenwoordig geslacht in de weg staan', zo luidde het regeringsantwoord op vragen in het parlement.

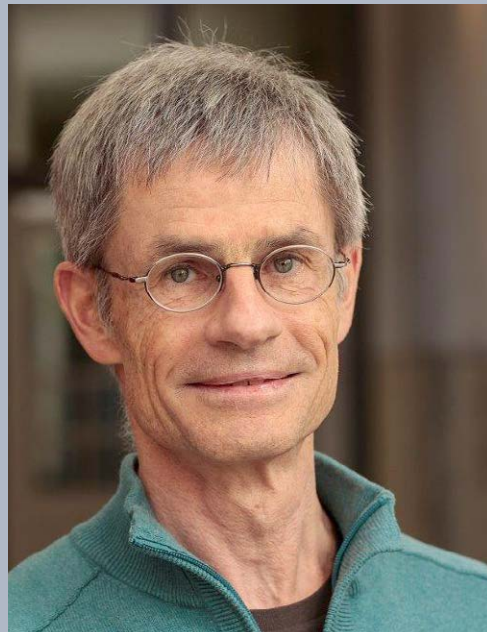
Tot slot

De grondslagen voor de twee belangrijkste stromingen, die Maastricht in de tweede helft van de 19^e eeuw domineerden, liberalen en conservatieven, beide met zwaar katholieke saus overgoten, werden daarmee in de jaren vijftig gelegd. Dat had ook een schaduwzijde, vooral op sociaal vlak, want deze politiek had weinig oog voor de bestrijding van armoede en aanpak van het sociale vraagstuk, wat in de zich ontwikkelende industriestad een van de belangrijkste kwesties tot ver in de 20^e eeuw werd.

Met dank aan: Jacques van Rensch (RHCL).

Literatuur en citaten: *Limburg. Een geschiedenis, III (LGOG)*, *Kleine Geschiedenis van Limburg in 25 dagen (Waanders / RHCL)*, artikelen in *De Maasgouw en Publications (LGOG)*, *Jaarboek 2012 (SHCL)*, *Neerlandia (ANV)*; Ad Knotter, *Waarom de beide Limburgen toch niet bij elkaar horen* (lezing), J. Koch, *Koning Willem I en J. van Zanten, Koning Willem II*.

Drs. Lita Wiggers is directeur van het Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht.

Jos Perry

Een vesting ontmanteld Maastricht in de eeuw van de katholieke emancipatie

Jos Perry

Mijn verhaal begint op 29 mei 1867. Op die dag zette de betovergrootvader van ons huidige staatshoofd, koning Willem III, zijn handtekening onder een gewichtig besluit. Maastricht verloor zijn status als vesting.

Dame wordt heer

Een vermolmd garnizoensstadje, ingesnoerd in een keurslijf van bolwerken en bastions, een stokoud dametje in een adembenemend strak corset, onderging een wonderbaarlijke metamorfose. De eeuwenoude vesting werd een dynamische industriestad!

Het krakkemikkige dametje veranderde in een vitale, eigentijdse mijnheer, een mijnheer met een horlogeketting, een mijnheer met ambities, een mijnheer die mechaniseerde, accumuleerde, investeerde en moderniseerde...

Zo ongeveer zit de 19e eeuw gebeiteld in onze collectieve herinnering. De koninklijke handtekening van 1867 zette het licht op groen voor de ontmanteling van de vesting, het slopen van de muren, het verkopen, herinrichten en bebouwen van de terreinen die tot dan toe een militaire functie hadden gehad.

1867: symbolisch moment: openheid, dynamiek, ruim baan voor de nieuwe tijd. Onder Willem I en Willem II was daar al een voorschot op genomen: er waren kanalen gegraven, de eerste spoorlijnen waren gelegd. Vanaf nu kon het allemaal een tandje hoger. Maastricht kon een moderne stad worden.

Een dorp ver van Den Haag

Gebeurde dat ook? Maar zeer ten dele. In nogal wat opzichten richtte de stad zich juist meer naar binnen. Ze werd introverter. Kijk je bijvoorbeeld naar waar Maastrichtenaren hun huwelijkspartners vandaan haalden, dan blijkt dat Maastricht in de tweede helft van de negentiende eeuw steeds meer een stad werd van en voor “eigen volk”. Het aantal gemengde huwelijken (huwelijken tussen een Nederlandse en een Belgische partner) liep terug; ook het ‘Belgische’ aandeel in de bevolking van de stad liep terug, van bijna 9 naar nog geen 3%.

Ook in *mentaal* opzicht was de Maastrichtse samenleving geneigd zich af te sluiten. Terwijl er steeds meer stoommachines in gebruik werden genomen en de teleurkes, teskes en sjeutelkes van de Maastrichtse aardewerkfabrieken naar alle windstreken reisden, bleef de stad een dorp. Wat er in de rest van de wereld gebeurde bestond eigenlijk niet.

En zeker Den Haag was heel ver weg.

Dat bleek in de jaren 1873-1874, toen een liberaal kamerlid het initiatief nam iets te ondernemen tegen de kinderarbeid. Hij schreef een ‘Voorstel van wet (...) strekkende om overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen tegen te gaan’. In De Maasbode verschenen daarover artikelen van een zekere Jan Hendrik Wijnen, kapelaan in Maastricht. Hij was werkzaam in de Sint Mathiasparochie en wist waar hij het over had. In zijn parochie, in de smalle straatjes links en rechts van de Boschstraat, stikte het van de gezinnen waarvan de kinderen in de fabriek werkten.

Ook Wijnen vond dat er een wettelijk verbod op kinderarbeid moest komen. Een opmerkelijk standpunt voor een katholiek geestelijke in die tijd. Nog opmerkelijker was de kritiek op Petrus Regout, de Pottekeuning, die in Wijnen's artikelen tussen de regels door te bespeuren valt. Helemaal opmerkelijk is dat Wijnen die bedekte kritiek ook nog eens in de vorm van een brochure liet verspreiden.

Dat ging te ver. Dat pikte het dorp niet. De blaffende hond werd teruggefloten. In een open brief moest de kritische kapelaan met zoveel woorden te kennen geven dat kritiek op bepaalde bedrijven of personen *niet* in zijn bedoeling lag.

Wat er in de fabrieken gebeurde, in welke omstandigheden kinderen, vrouwen en mannen daar moesten werken, zat Wijnen hoog. Dat bleek opnieuw in 1887. Een parlementaire enquêtecommissie verzamelde gegevens over arbeid in Nederland en weer liet Wijnen zijn licht schijnen over de toestanden in de Maastrichtse fabrieken. Opnieuw publiceerde hij een brochure.

Weer was het huis te klein; weer raakte het dorp in opschudding. Zoiets deed je niet. Een openlijke aanval op de goed-katholieke familie Regout, die kerk en charitas financieel ondersteunde: dat ging te ver. Wijnen moest Maastricht verlaten. De bisschop plaatste hem over naar Limbricht.

Status aparte

In diezelfde jaren tachtig werd de prettige sfeer in Maastricht, dat wil zeggen in het Maastricht van de welgestelden, vanuit een heel andere kant bedreigd. Willem Vliegen maakte propaganda voor algemeen kiesrecht en socialisme. Net als Wijnen, maar in een andere toonzetting, nam hij plaatselijke wantoestanden en potentaten op de korrel.

Het dorp reageerde kribbig.

“Zoo, ben jij dat weer, kom jij hier weer eens wat kabaal maken, dat zal je om de godverdomme niet gelukken hoor!” Dat kreeg Vliegen te horen op het Maastrichtse politiebureau, toen hij op een zaterdag op straat had lopen venten met Recht voor Allen, het blad van de sociaal-democraten. De politie had hem gearresteerd en mee naar het bureau genomen.

Willem Vliegen, niet bang en ook niet verlegen uitgevallen, beriep zich op de Nederlandse wet. Wat hij had gedaan was zijn goed recht! Het argument maakte weinig indruk. ‘Tut tut daar hebben we hier niets mee te maken je bent hier in Maastricht’, was het antwoord. De boodschap was duidelijk. Wat ze in Den Haag allemaal verzinnen, dat moeten ze daar zelf weten, maar dit is Maastricht. Dit is een andere wereld.

De stad claimde een status aparte. Die status aparte had trouwens eeuwenlang bestaan, in de vorm van de tweeherigheid. Wat die politiemans Willem Vliegen duidelijk wilde maken was: Dit is Maastricht, jongeman; wij doen de dingen hier op onze eigen manier.

Een nieuwe vesting

De tweeherigheid was verleden tijd; maar de status aparte werd gekoesterd. Hij kreeg een nieuwe inkleuring in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het was de tijd van de opbouw van de katholieke zuil. Maastricht werd een Klein Rome. Jonge, sociaal-voelende geestelijken speelden daarin een sleutelrol. Hun superieuren wilden er eerst niet aan. Maar ze moesten wel, toen de socialisten steeds meer aanhang onder de arbeiders kregen. Het besef groeide dat charitas niet genoeg was. Het recht van organisatie en het recht om te staken kregen ook in het katholieke sociale denken een plaats.

De ontkerstening en secularisering moesten worden afgewend. Maar dat kon alleen met moderne middelen. Een rode vakorganisatie kon je verbieden, maar dat werkte op den duur niet. Het bleek effectiever er een andere, niet zo rode vakorganisatie tegenover te zetten, een vakorganisatie voorzien van een geestelijk adviseur, ingebed in de katholieke structuren.

Moderne instrumenten - vakorganisaties, kranten, later de radio, de film - werden aangegrepen om de moderne tijd tegen te houden. In de halve eeuw tussen 1890 en 1940 zien we een wildgroei van sociale, culturele en politieke organisaties met een katholieke signatuur op vrijwel elk gebied.

Die katholieke zuilvorming was vooral frontvorming. Het ging om strijd, oorlog, permanente mobilisatie tegen gevaren, vijanden: tegen de revolutie, tegen het socialisme, het liberalisme, het heidendom, het neomalthusianisme, de vrijmetselarij, het bioscoopgevaar, de moderne dans, de korte rok, de verwildering van de jeugd...

Maastricht, de ontmantelde vestingstad, werd opnieuw een vesting; een fort.

Staat van beleg

En binnen dat fort heerste de staat van beleg. Voor de generaties van mijn ouders en grootouders bracht de katholieke emancipatie nogal wat beperkingen mee. Ze leerden lezen - maar mochten niet zelf kiezen welke boeken. Ze mochten naar de film - maar in Maastricht draaiden alleen films die de katholieke filmkeuring waren gepasseerd, en die was strenger dan de landelijke keuring. Ze mochten gaan stemmen - maar eigenlijk alleen op nummer 1 van lijst 1.

Sommigen, de begaafdsten en leergierigsten, mochten als ze geluk hadden doorleren - maar de route was strict bepaald. Vaak leidde die route naar een klooster of pastorie, m.a.w. naar een leven als priester, broeder of zuster. Nooit werd het straatbeeld van Maastricht zo gedomineerd door togen, pijen en habijten als in mijn kinderjaren.

Paradoxaal is de rol geweest van het katholieke onderwijs. Maastricht heeft er een sleutelrol in gespeeld met zijn broeders- en zusterscongregaties. Hun scholen waren oorspronkelijk bedoeld als wapen tegen de ontkerstening. Ze moesten zorgen voor het behoud van de vesting, de verdediging van de status aparte. Maar uiteindelijk hebben ze onbedoeld een kolossale bijdrage geleverd aan de afbraak daarvan.

De combinatie van nationale wetgeving, onderwijsinspectie, sterk verbeterde onderwijzersopleidingen en de geweldige inzet van al die ontelbare religieuzen - dat alles bijelkaar heeft ervoor gezorgd dat steeds meer kinderen uit alle lagen van de bevolking konden doorleren. De intellectuele achterstand van het katholieke volksdeel kon worden ingelopen. Er ontstond zoiets als een katholieke intelligentsia. Daarmee groeide tegelijk wel de kans op scheurtjes in het front.

*Priesters en acolieten gaan een afgestorvene tegemoet voor de begrafenis.
foto M.F.J. Coppens, uit de verzameling Katholiek Leven in Beeld van
het Katholiek Documentatie Centrum (KDC)*

De jaren vijftig

We maken een sprong - naar 10 oktober 1953. Een katholieke leraar uit Maastricht, verbonden aan een katholieke middelbare school, moet in Roermond op het matje komen bij mgr. Hanssen, de bisschop-coadjutor. Tot zijn verbijstering wordt hem daar de mantel uitgeveegd; hij wordt onder druk gezet en hem wordt zelfs in bedekte termen te verstaan gegeven dat hij zijn baan wel eens kwijt zou kunnen raken als hij zijn leven niet betert.

Wat heeft de man misdaan? Heeft hij in zijn lessen het existentialisme aangeprezen, is er sprake van een buitenechtelijke verhouding, heeft hij zich aan leerlingen vergrepen? Niets van dat alles. Hij heeft alleen iets te openlijk blijk gegeven van zijn sympathie voor een politieke partij die in de ogen van de bisschop niet deugt. 'U bent een afbreker, u bent op dwaalwegen (...) u doet meer kwaad dan goed. (...) Verlaat daarom in vrijheid die modderschuit die PvdA heet en steun onze eigen rijke Roomse vormgeving.'

Sjeng Tans (hij is de leraar om wie het gaat) had natuurlijk kunnen zeggen: Monseigneur, met permissie, als dit volgens u de toon moet zijn - dan hebben wij elkaar niets meer te zeggen. Goedendag.' Maar daar zat hem de kneep: dat DEED je niet, toen. "t Blijf toch 'ne geistelijke'..."

Precies op dat mechanisme, het van generatie op generatie doorgegeven respect voor priesters en bisschoppen, speculeerde het episcopaat toen het in 1954 met zijn mandement op de proppen kwam. De gelovigen dienden uit de buurt te blijven van alles wat socialistisch was.

Maar uit de Kamerverkiezingen van 1956 bleek dat steeds meer Limburgers de bisschoppelijke oekazes naast zich neer legden. In Maastricht klom de PvdA van 28 naar 31,8% van de stemmen.

Einde van een tijdperk

In de jaren zestig verloor de KVP fors terrein in het zuiden; de PPR maakte furore, en de katholieke vakbonden gingen steeds nauwer samenwerken met de socialisten. Niet alleen in politiek opzicht, ook cultureel en mentaal stortte het katholieke front zoals dat in de eerste helft van de twintigste eeuw was opgebouwd, in elkaar.

Veel tijdgenoten hebben de veranderingen in die jaren ervaren als een *aardverschuiving*. Oud-politicus Maxime Verhagen, afkomstig uit Maastricht, gebruikte dat woord toen hij in een interview terugblikte op zijn schooljaren aan het Henric van Veldeke-college. De priester-leraren verdwenen, de letters "RK" werden van de gevel gehaald, en er kwamen *gemengde* klassen. Symptomen van een binnenkerkelijke revolutie die heel katholiek Nederland tegelijk trof - op zich al een bewijs van integratie van noord en zuid. Maar hier had die revolutie een des te groter effect, omdat Limburg, naar een uitspraak van Felix Rutten, eigenlijk een stukje Italië was.

Maastricht, jarenlang bastion in de katholieke frontvorming, manifesteerde zich nu ineens op een heel ander front. In de jaren zestig behoorde de Berchmans Sociëteit aan de Bredestraat tot de top drie van de moderne, alternatieve jongerencentra in Nederland. Dat werd mogelijk door de vooruitstrevendheid van jezuïeten als Frits van der Ven. In diezelfde jaren sloeg het Amsterdamse fenomeen van de *happening* over naar Maastricht; jongeren verzamelden zich rond de Mestreechter Geis, scandeerden 'Dancing, dancing, dancing!' en klaptten ritmisch in hun handen. Een nieuwe generatie kunstenaars timmerde provocerend aan de weg met Artishock. Maastricht kreeg zelfs een filiaal van de NVSH.

En er kwam een eind aan de aparte, katholieke filmkeuring. Het was een achterhaalde zaak, al was het alleen maar door de opmars van de televisie in de Nederlandse en ook Limburgse huiskamers. Weinig moderne fenomenen hebben zo'n sterk integrerend effect gehad als het doordringen van de moderne, twintigste-eeuwse massamedia (eerst de radio, later de tv) tot in alle uithoeken van het Koninkrijk.

Een van de weinigen die de afschaffing van de katholieke filmkeuring betreurden, was de burgemeester van Maastricht: baron Michiels van Kessenich. Maar zijn tijd was sowieso voorbij. In 1967, dertig jaar na zijn installatie, kwam er een eind aan zijn burgemeesterschap.

Een eeuw na de opheffing van de vestingstatus, leek Maastricht eindelijk een Nederlandse stad te worden. Honderd jaar na het slechten van de stenen walmuren was nu ook een begin gemaakt met het opruimen van mentale, culturele, politieke muren.

Dr. Jos Perry is verbonden aan de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen

Joop van den Berg

De verwende stad: Maastricht 1965 - 2015

Joop van den Berg

De jaren zestig van de vorige eeuw staan bekend als speelse en opgewekte jaren van verandering en zelfs bevrijding. Voor de stad als eenheid van samenleven waren die veranderingen helemaal niet zo gunstig. Jonge gezinnen met kinderen trokken eruit vandaan als zij zich dat konden veroorloven. De industrie trok voor een belangrijk deel weg uit de steden, vooral de klassieke, arbeidsintensieve industrie. Het opgekomen autoverkeer reed zich in de steden vast; oude grote stedelijke huizen werden in toenemende mate kantoren: veel te groot voor gezinnen, laat staan voor alleenwonenden. In de schil direct rond de oude kern van de stad sloeg de verloedering toe. Geen wonder dat zij als een voorbij verschijnsel werd beschreven. De daling van haar bevolking was immers dramatisch: hoe groter de stad hoe ernstiger de ontvolking. Amsterdam zakte tot 1985 van 800.000 naar 676.000 inwoners. New York verloor vanaf 1970 binnen tien jaar een tiende van zijn bevolking; Londen en Parijs bijna een kwart.

Stedelijke krimp en groei

De jaren tachtig, die in het Duits zijn beschreven als *'die bleierne Zeit'*, de loden jaren, brachten het onverwachte herstel en later, vanaf de jaren negentig, de uitgesproken opbloei van de stad. Alweer, niet alleen in Nederland maar in heel de westerse wereld. De belangrijkste economische indicator voor stedelijk herstel is de grondprijs. Naarmate die hoger is, mag worden aangenomen dat de vraag naar grond (en dus naar woning of zaak) groter is en de belangstelling voor de stad in brede zin stijgt.

In een kleine studie van het Centraal Planbureau uit 2013¹ wordt getoond hoe de grondprijzen in grote steden omhoog zijn geschoten. Bij nader onderzoek blijkt inderdaad de bedrijvigheid in vooral grote steden sterk te zijn toegenomen, maar ook de belangstelling om er te wonen. Zelfs de jonge gezinnen komen weer terug naar de stad, veelal achter hun werkgevers aan. Daar zijn allerlei oorzaken voor aan te wijzen. Van belang is dat de de-industrialisatie weliswaar heeft doorgezet, maar dat daar allerlei dienstverlening voor in de plaats is gekomen met een bijzondere rol voor wat intussen de *'creative industry'* is gaan heten. Men zou zeggen: die kan zich overal vestigen, omdat ze hoofdzakelijk online werkt. Maar nee, juist de fysieke ontmoeting en uitwisseling blijkt van groot belang te zijn en die bevordert de trek naar de grote stad.

¹ 'Wordt de wereld plat of is er toekomst voor de stad? Economische krachten achter verval en opleving van steden'. CPB Notitie, 24 april 2013. Daarin ook de hierboven weergegeven cijfers over de ontvolking van grote steden in het buitenland.

Maar, het zijn niet alleen productiefactoren die deze trek bevorderen - liefst de stad met een hoge bebouwingsdichtheid - maar ook de aanwezigheid van publieke voorzieningen: een aangenaam winkelgebied, culturele instellingen als theaters, muziekfaciliteiten en, niet te vergeten, interessante musea. Zelfs steden die in termen van productie niet sterk groeien maar wel in bezit zijn van culturele faciliteiten en activiteiten blijken een aantrekkelijke vestigingsplek. Niet alleen 'production centers' maar ook 'consumer centers', om de vaktermen er maar eens bij te halen, scoren hoog.

Niet alle steden zijn in staat tot deze herwonnen levenskracht. In het voordeel zijn de grote stedelijke agglomeraties, liefst met historische stadskernen, zoals Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Rotterdam staat, om een aantal redenen die onbesproken moeten blijven, minder sterk. In Nederland hebben zich ook veel van de middelgrote steden hersteld zoals Groningen, 's Hertogenbosch, Arnhem, Nijmegen, Zwolle en, niet te vergeten, Maastricht. Naast een jonge maar in alle opzichten dynamische stad als Eindhoven. Er zijn echter steden en stedelijke agglomeraties die de slag lijken te hebben gemist, zoals Gouda maar ook Enschedé en... Heerlen (of liever: Parkstad Limburg) en Geleen-Sittard. Stedelijke centra zonder toeristische betekenis staan evenzeer op verlies: daar blijkt het internet de belangrijkste concurrent van het winkelgebied.

Oude oostelijke en westelijke mijnstreek lijden nog steeds onder het dramatische verlies van de kolonijindustrie en het tamelijk massale vertrek van jongeren naar elders. Zij doen enigszins denken aan steden als Detroit sedert het verlies van de ooit zo bloeiende auto-industrie. Tegelijk verschillen zij er hemelsbreed van, omdat gemeentelijke en nationale besturen hier steden niet zo aan hun lot overlaten als in de Verenigde Staten.

Economen zoals die bij het CPB zullen niet nalaten op te merken dat politiek handelen en openbaar bestuur eigenlijk weinig tot geen invloed hebben op zulke neergang en opbloei. Ontwikkelingen als deze doen zich immers in de kern overal voor. Tweede stelling van de economen is dat groei en krimp een nulsomspel vormen: wat er bij de een bij komt, gaat er bij de ander noodzakelijkerwijs af. Bij beide stellingen zal ik wat langer stilstaan, omdat die voor de beoordeling van de Maastrichtse ontwikkeling sedert de jaren zestig van belang zijn en dus ook voor zijn toekomstperspectief. Natuurlijk zijn bepaalde economische en sociale trends niet van overheidswege te dirigeren. De consequenties ervan zijn echter wel te beïnvloeden. Om de Vlaamse socialist Louis Tobback te citeren: 'Wij kunnen niet beslissen over de vraag of het gaat regenen, maar wij kunnen wel zorgen voor goede paraplu's.'

In Europa laat goed nationaal en stedelijk bestuur zien dat het wel degelijk belangrijke invloed kan uitoefenen op ontwikkeling en bloei van de stad. Als wij moeten vaststellen dat Heerlen en zijn burens veel minder sterk uit de jaren van stedelijke opbloei zijn gekomen dan Maastricht, dan is dat niet alleen te danken aan de wetten van vraag en aanbod. Daar heeft politiek handelen een sterke invloed op uitgeoefend.

Maastricht en het belang van de politiek

Daarmee zijn wij beland bij het handelen van staat en stad dat de opbloei van Maastricht kan verklaren en dat mij ertoe heeft gebracht om van Maastricht sedert de jaren zeventig te spreken als 'de verwende stad'. Verwend, omdat zij onevenredig sterk heeft geprofiteerd van het rijksbeleid dat het economisch perspectief van heel Zuid-Limburg beoogde te versterken. Niet Heerlen, Kerkrade en Brunssum of Sittard en Geleen waren daarvan de belangrijkste profiteurs, hoezeer dat eigenlijk voor de hand had gelegen. Daar had de mijnindustrie immers gebloeid. Daar moest dus worden gewerkt aan compenserende maatregelen en investeringen.

De belangrijkste profiteur van de transformatie werd echter Maastricht, zozeer dat het nu in studies over de stad bekend staat als een belangrijke *consumer city*, terwijl de gemeenten in beide voormalige mijngebieden niet alleen lager scoren dan het gemiddelde grootstedelijke gebied in Nederland. Zij scoren ook lager dan niet-grootstedelijke gebieden in ons land. Dat hebben ze overigens gemeen met Enschedé. Deze ongelijke ontwikkeling is niet toe te schrijven aan meer of minder competent stedelijk bestuur en al helemaal niet aan natuurwetten; het heeft alles te maken met belangrijke politieke keuzes in Den Haag, zij het dat die vanuit Limburg sterk zijn gestimuleerd. Men kan het ook zo formuleren: stedelijk bestuur is blijkbaar het meest gediend als staat en stad gezamenlijk optrekken.

Drie van die keuzes noem ik hier: de vestiging van de achtste medische faculteit, later universiteit, in Maastricht; de overplaatsing van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) naar Heerlen en de keuze, tot twee maal toe, in 1981 en in 1991, voor Maastricht als plek van samenkost van de Europese Raad, die tijdens de tweede topconferentie besliste over de economische en monetaire unie en de instelling van de euro.

De topconferenties laten zien dat evenementen een verregaande betekenis kunnen hebben voor de bloei van de stad. Sinds 1992 kent iedereen in de wereld, dankzij het EMU-verdrag de naam Maastricht, ook al kan bijna niemand die uitspreken. Dat heeft de nieuwsgierigheid naar deze kleine grensstad in Europa sterk bevorderd. Het ging hier om een evenement dat product was van goede samenwerking tussen staats- en stadsbestuur. Maar het was de regering die besliste ten gunste van Maastricht.

Het tweede voorbeeld, de komst van het ABP naar Heerlen, klinkt natuurlijk paradoxaal. Toch heeft Maastricht daar het meest profijt van gehad, zeker zo lang het ABP niet volledig was geprivatiseerd. Zou ooit het consortium tot stand zijn gekomen tussen het gemeentebestuur van Maastricht en het ABP dat heeft geleid tot de voorbeeldige stadswijk Céramique, als het ABP niet naar het zuiden was gedirigeerd? Terzijde, de komst van deze nieuwe wijk op een oud fabrieksterrein heeft Maastricht ook nog eens behoed voor het lot een soort van stedelijk museum te worden à la Brugge: wel mooi maar dood. De stad is ook voor de hedendaagse architectuur en stedenbouw relevant geworden.

“De ‘Achtste Medische Faculteit’, uiteindelijk ondanks alle weerstand werkelijkheid geworden en het belangrijkste geschenk van de nationale overheid aan Maastricht, geforceerd door PvdA en KVP”.

Het belangrijkste nationale geschenk aan Maastricht is nog steeds de universiteit. De komst van wat begon als ‘achtste medische faculteit’ heeft sterk bijgedragen aan verhoging van het opleidingsniveau van de Maastrichtse bevolking, aan de komst van gerelateerde commerciële investeerders (al zou dat wel wat beter mogen), aan de groei van de *creative industry*, mede bevorderd door HBO-opleidingen in het artistieke domein. De universiteit en haar studentengemeenschap hebben voorts sterk bijgedragen aan de levendigheid en welvaart van de stad. Van een relatief arme industriestad is Maastricht het München van Nederland geworden: een luxueus ogende stad. De culinaire kwaliteiten ervan dragen daar zeker aan bij; die scoren hoog, tot ver in het aangrenzende België en Duitsland. Al is het wel een tak van bedrijvigheid die erg beducht moet zijn voor zelfgenoegzaamheid.

Natuurlijk zijn er buurten, vooral buiten het centrum, die in sociaal en economisch opzicht reden geven tot zorg, maar hun problemen zijn toch minder omvangrijk dan in steden als Amsterdam en Rotterdam. De tijd dat Maastricht sociaal juist onevenredig slecht scoorde, zoals in de tweede helft van de negentiende eeuw, is niet meer teruggekomen.

Het kan geen kwaad er nog eens aan te herinneren dat destijds ieder die vakmatig op de een of andere manier bij een besluit over de achtste medische faculteit was betrokken geen enkel heil zag in vestiging daarvan in Maastricht. Dat gold voor alle ambtelijke en professionele elites die in Nederland iets hadden te zeggen over de toekomst van het academisch onderwijs en van de gezondheidszorg.

De Maastrichtse universiteit, de medische faculteit in het bijzonder, is de vrucht geweest van zuiver partijpolitiek en parlementair doordouwen van Partij van de Arbeid eerst en KVP en CDA vervolgens. Beide hadden na 1945 een traditie opgebouwd van sociaal-politiek tegen elkaar opbieden. Vanaf de jaren vijftig hadden beide bovendien in Limburg een zware concurrentiestrijd om de steun van de burgers uit te vechten. Bij dat tegen elkaar opbieden zijn beide partijen ernstig geholpen door zelfbewuste Limburgse Kamerleden, zoals Alphons Baeten en Jean Tans, en bestuurders als de gouverneurs Charles van Rooy en Sjeng Kremers.

Zij hadden met elkaar gemeen dat zij niet alleen in Limburg thuis waren maar ook op en rond het Binnenhof, alsmede in het ingewikkelde gangenstelsel van de Haagse ministeries. Dat was maar goed ook, want tot ver in de jaren tachtig zijn er, primair ambtelijk, pogingen gedaan de academische bloesem in de knop te smoren. Die pogingen zijn telkens gestrand tussen de twee rollen van de parlementaire wringer, CDA en PvdA. Ietwat gekwetst werd in Den Haag geroepen: ‘Zij maakten er een politieke kwestie van’, alsof dat eigenlijk niet hoorde. Maar dat zeggen bureaucraten en technocraten altijd in de zeldzame gevallen dat zij hun zin niet krijgen.

Het succes van Maastricht en het verlies van anderen

Wie politiek en politici irrelevant verklaart, moet soms toch eens wat beter om zich heen kijken. Dat wil niet zeggen dat economen er steeds naast zitten. Zei het CPB immers niet ook dat bloei en neergang van steden veel hebben van een nulsomspel? Hoewel ook dat ingewikkelder ligt dan wel wordt aangenomen, heeft het er op zijn minst de schijn van dat het verwennen van Maastricht in de vijftig jaar sedert 1965 heeft bijgedragen aan de krimp en het moeizame herstel van steden als Heerlen en Sittard-Geleen.

Dat komt mede omdat het nooit is gelukt om de ruimtelijk-economische ontwikkeling van de drie stedelijke gebieden in Zuid-Limburg als één geheel te zien en aan te pakken. Al staat vast dat het provinciale bestuur van Limburg dat wel aldoor voor ogen heeft gehad. De Open Universiteit kwam mede daardoor in Heerlen terecht, evenals een deel van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De auto-industrie werd gevestigd in Born en het chemisch bedrijf van DSM versterkte de economie van Geleen en Sittard.

Waarschijnlijk heeft het gebrekkige succes iets te maken met wat de Amerikaanse stadssocioloog, Jane Jacobs al eens heeft opgemerkt: stedelijke bloei is onder andere afhankelijk van zo groot mogelijke variëteit, zowel wat betreft bevolkingsgroepen en leeftijdscategorieën als wat betreft bedrijvigheid. Als het om bedrijvigheid gaat, die kan men niet toveren; daar hebben economen weer gelijk in. Maar er valt wel iets te doen aan de bewoonbaarheid van steden voor diverse sociale groeperingen. Dat heeft, lang vóór Jacobs, de Amsterdamse wethouder Wibaut al gedemonstreerd.

Of zijn drie stedelijke gebieden binnen dertig vierkante kilometer te veel van het goede? Is er dus toch sprake van een nulsomspel?

Terug naar het verwende Maastricht. De tijd van zulke verwennerij is onmiskenbaar voorbij. Hoe groot het talent van Maastrichtenaren - Limburgers in het algemeen - voor verongelijkheid ook moge zijn; hoe hoog ontwikkeld het ambacht van semikoloniaal slachtofferschap ook moge zijn ontwikkeld, de tijd dat die succes hadden is voorgoed voorbij. Buiten Maastricht gelooft niemand daar meer in. Een aantal streken in Nederland maar ook in Limburg komt aanzienlijk meer in aanmerking voor nationale steun en stimulans dan het Nederlandse equivalent van München.

Maastricht is voor het eerst sinds een halve eeuw helemaal op zichzelf aangewezen, op eigen talent, op eigen bestuurskracht en op eigen ondernemerschap. En, van die eertijds vruchtbare rivaliteit tussen CDA en PvdA is ook niets meer over; er is, als ze niet oppassen, van die partijen zelf binnenkort weinig meer over. Het is alvast veelzeggend dat geen van beide deel uitmaakt van het dagelijks bestuur van Maastricht.

In een liberaal gedomineerd tijdperk als waarin wij zijn terecht gekomen wordt de ruimtelijk-economische ontwikkeling verregaand gedecentraliseerd. Niet alleen Maastricht zal dus op zichzelf zijn aangewezen. Misschien mag dat tot troost strekken. Het is daarom van belang de sterke en zwakke trekken van de stad goed onder ogen te zien en aan de hand daarvan haar toekomst uit te tekenen. Relevant is dat Maastricht als production center relatief zwak staat, hoewel het wel mogelijkheden heeft. Die liggen primair in het culturele domein, ook gegeven de hier aanwezige opleidingen.

De kracht van de stad is haar karakter van consumer center, graag bezocht en bewoond centrum van culturele evenementen en voorzieningen. Beide wijzen in de richting van uiterste zuinigheid op culturele activiteit en culturele infrastructuur. Die zijn geen prettige bijzaken, zij maken de kern van de Maastrichtse economische toekomst uit. Dat is overigens niet alleen een opdracht aan het gemeentebestuur, al berust daar de primaire verantwoordelijkheid. Het is ook een opdracht aan ondernemers en burgers van de stad: hun aller toekomst hangt af van het koesteren van een culturele infrastructuur die nieuw talent kan aantrekken en in Maastricht opgeleid talent kan vasthouden.

Op zichzelf aangewezen

Verwend worden is er niet meer bij. Maastricht zal zijn vrienden dus niet, met de bedelnap in de hand, op het Binnenhof moeten zoeken. Het zal zelfbewust zijn vrienden moeten werven in eigen omgeving. Een halve eeuw lang heeft het profijt getrokken van het economische, sociale en culturele vermogensverlies van de beide mijnstreken. Dat schept zware verplichtingen ten opzichte van deze twee andere stedelijke gebieden in Zuid-Limburg.

In Europese context betekent het trouwens het maken van vrienden over de grenzen heen. Ik heb het initiatief van Maastricht Culturele Hoofdstad altijd gezien als een kans en een poging tegelijk om een regionale en Europese stedelijke vriendenkring te vormen. Dat is het voorrecht van een typische grensstad. Ik laat in het midden in hoeverre Maastricht daarin is geslaagd. Het feit dat de toekenning van dat predicaat is uitgebleven kan geen reden zijn er niet mee door te gaan. De stad zou er voor moeten zorgen dat zij wellicht niet formeel maar dan toch materieel een 'culturele hoofdstad van Europa' wordt.

Literatuur:

J.Th.J. van den Berg, 'Het stille werk van spitten en zaaien', 1990;
Henri de Groot e.a., Stad en land, CPB 2010;
Jane Jacobs, The Economy of Cities, 1969;
P.J. Knegtmans, De Medische Faculteit Maastricht, 1992.

Prof dr. Joop van den Berg is emeritus hoogleraar aan de universiteiten van Leiden en Maastricht en fellow van het Montesquieu Instituut (Den Haag/Maastricht).

Maria van der Hoeven

Dank

*Met dank aan Oud minister Maria van der Hoeven
voor het leiden van de miniconferentie
Maastricht 200 jaar aan de grens
in Nederland centraal in Europa*

Colofon

Uitgegeven door de gemeente Maastricht

Eindredactie: Joop van den Berg, Ton Wanders

Vormgeving: Jef Fouraschen

Reprografie: DPC, gemeente Maastricht

Oplage: 150 stuks

Informatie: ton.wanders@maastricht.nl

